

Հրանուշ ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ

Երևանի Վ. Բրյուսովի անվան պետական
լեզվահասարակագիտական համալսարան

ՏԵՔՍՏԻ ՆԵՐԿԱՊԱԿՑՈՒՄԸ ԿԱՆԽԵՆԹԱԴՐՈՒԹԱՅԻՆ ՀԵՆՔԻ ՄԻՋՈՑՈՎ՝ ՀԻՄՆՎԱԾ ԲԱՌԱՅԻՆ ՆԵՐԱՌՄԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Տեքստը խոսող անհատի կանխենթադրությանին հենքի ֆենոմենոլոգիական և լեզվական ճանաչողական կառույցների գործառնման արդյունք է: Տեքստի ներկայակցումը, որպես կանոն, հենվում է ֆրեյմների և կարծրատիպերի իմաստաբանության վրա: Ի թիվս բոլոր լեզվական ճանաչողական կառույցների՝ հաճախադեպ է տեքստի կառուցումը բառային ներառման հարաբերության վրա, որն իրականում արտացոլում է ֆրեյմի, կարծրատիպի ակնկալվող, կանխենթադրությանին բովանդակությունը:

Բանալի բառեր. կանխենթադրությանին հենք, խոսող անհատ, բառային ներառման հարաբերություն, տեքստի ներկայակցում, ֆրեյմ, կարծրատիպ, կանխենթադրություն

Հոդվածում դիտարկելու ենք տեքստի բառային ներկայակցումը՝ հիմնված խոսող անհատի կանխենթադրությանին հենքի (այսուհետ՝ ԿՀ)՝ ֆրեյմային և կարծրատիպային գիտելիքների վրա [1]: Այսինքն՝ փորձելու ենք ապացուցել, որ տեքստը կառուցելիս խոսող անհատը, առաջնորդվելով տեքստի կամ դրա որոշակի հատվածի մակրոկանխենթադրությամբ, հիմնվում է այդ թեմայից բխող ֆրեյմի կամ կարծրատիպի հիերարխիկ կառուցվածքի վրա՝ պահպանելով դրա թեմատիկ դաշտը:

Այս տեսանկյունից առնվազն երկու հարց է ծագում. ի՞նչ կապ կա տեքստի բառային ներկայակցման և խոսող անհատի ԿՀ-ի միջև, և, եթե կա, ապա ինչպե՞ս է այն իրագործվում:

Ուսումնասիրությունը բացահայտում է, որ խոսող անհատի՝ աշխարհի գիտակցական պատկերը արտացոլված է նրա ԿՀ-ի մեջ, որտեղ գիտելիքներն ու պատկերացումները ներկայացված են երկու տեսակի ճանաչողական կառույցներով՝ ֆենոմենոլոգիական և լեզվական: Վերը առաջադրված հարցերին պատասխանելու համար պետք է փորձենք հասկանալ՝ ինչպես է խոսող անհատը խոսույթի, ներքին խոսքի մակարդակում իր ԿՀ-ից ընտրում ֆենոմենոլոգիան ճանաչողական կառույցները, և ապա՝ ինչպես են դրանք առկայացվում տեքստի մակերեսային կառույցում որոշակի բառային շարքի, ցանցի միջոցով:

Տեքստի ամբողջականությունը թեմայի ներքին կառուցվածքի առանձնահատկությունն է: Այսինքն՝ ինչպես որ խոսող անհատը ներքին

խոսքի մակարդակում կաղապարում է թեման, այնպես էլ այն արտացոլվելու է տեքստի մեջ: Դրա մասին է վկայում այն, որ միննույն թեմայի շուրջ երկու խոսող անհատ տարբեր տեքստեր են կառուցում: Փաստորեն, թեմայի առաջադրմամբ խոսող անհատը իր գիտակցության մեջ ԿՀ-ից ընտրում է փոխկապակցված իրադարձություններ, վերաբերելիներ և հենվում է որոշակի բառերի համալիրի վրա, որոնք, ըստ իրեն, առավելապես պատշաճ կարտացոլեն տեքստի բովանդակությունը: Վերլուծությունը բացահայտում է, որ այդ բառերն ու բառակապակցությունները ստեղծում են **բառային շղթաներ** /Morris, Hirst, 1991/, որոնք տարածվում են ամբողջ տեքստով մեկ: Ամենահաճախադեպ շղթաները ցույց են տալիս, թե ինչի մասին է տվյալ տեքստը /Barzilay, Elhadad, 1997/:

Ֆրեյմի, կարծրատիպի առանձին իմաստային տարրերը, որոնք ունեն ընդհանուր իմաստային բաղադրիչ, կապված են կանոնավոր համակարգային հարաբերություններով: Դրանց հիերարխիկ կառուցվածքի բջիջներում արտացոլվում են ոչ միայն իմաստային ընդհանրություն ունեցող բաղադրիչները, այլև բառերի միջև տարբեր գործառական, իրադրային և զուգորդային հարաբերություններ: Բառեր ասելով՝ այստեղ նկատի ունենք տվյալ իմաստային ընդհանրությունը կրող լեզվական ճանաչողական կառույցները, որոնք տեքստի մեջ վերածվելու են բառերի:

Այս տեսանկյունից ծագում է այն միտքը, որ բառերի նման խմբավորումները արտացոլում են օբյեկտիվ իրականության ճանաչման և գիտակցության մեջ արտոցովման տարբեր փուլեր՝ որոշակի ֆրեյմի, կարծրատիպի ձևավորման փուլերը: Փաստորեն, այս գիտակցական կառույցները բացահայտում են, թե ինչպես է մարդը կաղապարում աշխարհը իր գիտակցության մեջ: Չնայած առ այսօր գիտական գրականության մեջ դեռ չկա հստակ դիրքորոշում, թե ինչպես է ձևավորվում ֆրեյմի, կարծրատիպի հիմնատիպը (արխետիպը)՝ մակրոկանխենթադրույթը. սկզբում առաջանում է դրա միջուկը՝ գազաթը, և ապա դրա շուրջը ձևավորվում է հիերարխիկ կառույց, թե՛ մարդը սկզբում հավաքում է նույն թեմատիկ դաշտին պատկանող միավորները, ապա ընտրում դրա իմաստային «թանձրուկը»՝ մակրոկանխենթադրույթը:

Նշեցինք, որ յուրաքանչյուր ֆրեյմ, կարծրատիպ ունի գազաթ և դրա հետ կապված ավելի փոքր թեմատիկ միավորներ, որոնց մի մասը դրա իմաստի ներառման տեսակետից մոտ է այդ գազաթին և հեշտ նկատելի, իսկ մյուսներն ավելի հեռու են, և իմաստային տեսակետից որոշակիորեն կտրված: Այնուհանդերձ՝ ցանկացած ֆրեյմ, կարծրատիպ ունի մի կարևոր հատկանիշ՝ նեղացնել թեմատիկ շրջանակը և կենտրոնանալ այն մասի վրա, որը տվյալ հաղորդակցության համար առանցքային է: Ի դեպ՝ հիմնատիպին մոտ միավորները ակնհայտ են և կանխատեսելի, մինչդեռ իմաստի տեսակետից հեռու միավորները՝

գրեթե կանխատեսելի չեն: Հիմնատիպին անմիջականորեն հարող իմաստային միավորների ճանաչողական կարգավիճակն այլ է. դրանք ավելի շուտ են ընկալվում, յուրացվում և ավելի հաճախադեպ են խոսքում, դրանք ավելի հեշտ են իրագործում թեմայով պայմանավորված հաղորդակցական նպատակները, քան իմաստի տեսակետից ավելի հեռու միավորները, և հանդես են գալիս որպես կողմնորոշիչներ, թե որն է դրա հիմքում ընկած նշանակյալը, որն էլ հենց հիմնատիպի գաղափարն է /Lakoff, 1986: 32/:

Բառային ներկայացման ներառման հարաբերությունը տեքստում առկայանում է շնորհիվ այնպիսի բառային միավորների ընտրության, որոնցից յուրաքանչյուրը կրում է ֆրեյմի, կարծրատիպի մակրոկանխենթադրույթի իմաստը: Միկրոտեքստի կամ բազմաստորոգական կառույցի առաջին միավորը ուրվածում է դրա թեմատիկ ուղղվածությունը և կանխորոշում դրա մասերի հաջորդականությունը, շարահյուսական կապի տեսակները (համադասական, ստորադասական) և բառային ընտրությունը: Այսպիսով, նման կառույցների առաջին մասը սահմանում է ամբողջ հաղորդակցական միավորի թեման՝ ստիպելով հասցեագրողին բառային ընտրության առումով առաջնորդվել դրանով: Ասվածը լուսաբանելու համար դիտարկենք հետևյալ օրինակը. *A gang of men and girls came stepping out in arrow, arms linked, breasting the whole width of the road, and singing, and for a second Miss Parson was caught up among them, she could see the white teeth and peacock-painted eyes of the girls, smell the men's sweat, and they parted and went on like the tide, leaving her behind* /Cockles Mussels, p. 294/.

Պատմվածքի բովանդակության ուսումնասիրությունը բացահայտում է, որ տվյալ բազմաստորոգական կառույցի ամբողջ թեմատիկ ուղղվածությունը սահմանում է դրա առաջին մասի թեման, որը և կազմում է դրա ֆրեյմը՝ **անհոգ երիտասարդություն**: Վերջինս մտնում է ավելի խոշոր **երիտասարդություն** ֆրեյմի մեջ՝ որպես դրա ենթաֆրեյմ: Այս բազմաստորոգական կառույցի հաջորդող հատվածները թեմատիկ տեսակետից զարգացնում և ամրապնդում են այդ մակրոկանխենթադրույթը: Հեղինակը իր ԿՀ-ի ֆենոմենոլոգիական ճանաչողական բաղադրիչ կազմող **անհոգ երիտասարդություն** ֆրեյմից ընտրում է նույն ԿՀ-ի լեզվական ճանաչողական կառույցներից այնպիսի բառեր և բառակապակցություններ, որոնք արտացոլում են այդ ֆրեյմի հիերարխիկ կառուցվածքը, ինչպես նաև այնպիսի գործողություններ, որոնք այդ ֆրեյմից բխող՝ երիտասարդներին բնորոշ կարծրատիպային գործողություններ են: Այսպիսով, հեղինակը ստեղծում է ֆրեյմը մարմնավորող լեզվական ճանաչողական կառույցների շղթա, որը և պիտի արտացոլի այն տեքստում: Փաստորեն, *A gang of men and girls came stepping out in arrow* առաջադաս հատվածը սահմանում է վերոնշյալ մակրոկանխենթադրույթը և ֆրեյմի ընտրությունը: Ապա հաջորդող ստորո-

գական հատվածում կիրառված են ֆրեյմից բխող կարծրատիպային գործողություններ *arms linked; breasting the whole width of the road; singing; went on like the tide*: Հաջորդ հատվածում երևում են անհոգ երիտասարդներին բնորոշ հատկանիշներ, կենսաոճ նշող բառային միավորներ և բառակապակցություններ *white teeth and peacock-painted eyes of the girls, men's sweat*: Տեքստում օգտագործված **անհոգ երիտասարդություն** ենթաֆրեյմի իմաստային բաղադրիչները կրում են այդ ընդհանուր իմաստը և դա անցկացնում ամբողջ տեքստով մեկ:

Ակնհայտ է, որ հեղինակի կողմից ընտրված որոշ լեզվական ճանաչողական կառույցներ անմիջականորեն կապվում են ֆրեյմի, կարծրատիպի միջուկին, ինչպես օրինակ՝ **ձեռք-ձեռքի, սպիտակ ալբամներ, աղջիկների՝ ծիածանի գույներով ներկած աչքերը, տղամարդկանց քրտնաբահուրը, երգելով** արտահայտությունները, սակայն կան նաև այնպիսիները, որոնք ֆրեյմի հիմնատիպային իմաստից որոշակիորեն հեռու են, սակայն ավելի խոր քննության դեպքում դրանք էլ են կապվում այդ հիմնատիպի հետ, ինչպես օրինակ՝ **մի խումբ շարքով դուրս պրծավ, փակելով ամբողջ ճանապարհը, և շարունակեցին ճանապարհը մակընթացության պես**:

Այսպիսով, տեքստի այս հատվածը ձևավորվում է անհոգ երիտասարդություն իմաստի հիման վրա, որը ներկայացված է այնպիսի բառերով, որոնք մտնում են մեկ իմաստային դաշտի՝ ֆրեյմի և կարծրատիպի մեջ: Ֆրեյմի գագաթը «այն միավորն է, որը առավելագույնս դրսևորում է այն հատկանիշները, որոնք ընդհանուր են տվյալ խմբի այլ միավորների հետ» /Givon, 1986: 195/:

Ի դեպ, բառային միավորների ընտրությունը ազդում է նաև նախադասության մասերի կապակցման տեսակի վրա: Վերլուծենք հետևյալ օրինակը Հովհաննես Թումանյանի «Գիքորը» պատմվածքից.

Գիքորը **կծկվեց վերմակի մեջ, գլուխը կոխեց տակը, տապ արավ** (Գիքորը):

Այս բազմաստորոգական կառույցի բոլոր համադաս անդամները իմաստային առումով լրացնում են առաջին, ելակետային, համադաս նախադասության **կծկվեց վերմակի մեջ** իմաստը: Տվյալ հատվածի ֆրեյմը **նեղությունն/ ճնշվածությունն** է, իսկ կարծրատիպը՝ այն գործողությունները, որոնք արտացոլում են մարդու ճնշված, նեղսրտած վիճակը, որն առկայացնելու համար հեղինակը ընտրել է երեք համադաս, մեկը մյուսի իմաստը ուժգնացնող նախադասություններ: Այսինքն՝ նեղության/ ճնշվածության իմաստը ներառված է երեքի մեջ էլ՝ դրանով իսկ ներկայակցելով տեքստը:

Եթե բազմաստորոգական կառույցը բաղկացած է երկու մասից՝ անկախ դրանց համադաս կամ ստորադաս լինելուց, ֆրեյմը և կարծրատիպը արտացոլվում են երկուսում էլ՝ դրանց իմաստը կրող տարբեր լեզվական ճանաչողական կառույցներով: Այս տեսանկյունից

դիտարկենք Ռաֆֆու «Սամվելը» վեպից մի բարդ ստորադասական նախադասություն, որը պատմվածքի տեքստում մի առանձին պարբերություն է.

*Պառավը յուր ոսկրոտ **ձեռքերը դրեց նրա ճակատի վրա, որ պատրած էր սառն քրտինքով*** (Սամվել):

Երկստորոգական այս կառույցում ֆրեյմը **տենդն** է, որից վերցված է այդ մակրոկանխենթադրույթը ներկայացնող **սառն քրտինք** լեզվական ճանաչողական կառույցը, որն ուղղակիորեն կրում է **տենդ** իմաստը՝ կանխենթադրույթը, ինչպես նաև կարծրատիպային ակնկալվող գործողություններ **ձեռքը դնել ճակատին** և **սառն քրտինքով պատել**:

Դիտարկենք այն դեպքը, երբ ֆրեյմի բաղադրիչները այդքան ակնհայտ և կանխատեսելի չեն, ինչպես նախորդ դեպքերում: Այս առումով հատկանշական է, որ ցանկացած ֆրեյմ և կարծրատիպ ձևավորվում է անհատի կենսափորձի հիման վրա՝ դառնալով անհատական ԿՀ-ի ճանաչողական կառույց: Հնարավոր է տվյալ խոսող անհատի քննվող ֆրեյմը, կարծրատիպը պարունակում է այդ իմաստային բաղադրիչները՝ որոշակիորեն նվազեցելով դրա կանխատեսելիությունը: Այս տեսանկյունից դիտարկենք մի հատված Ջ. Ջոյսի "Eveline" պատմվածքից.

*Home! She looked round the **room**, reviewing all its familiar **objects** which she had **dusted** once a week for so many years, wondering where on earth all the **dust** came from. Perhaps she would never see again those familiar **objects** from which she had never dreamed of being divided. And yet during all those years she had never found out the name of the priest whose yellowing **photograph** hung on the **wall** above the broken **harmonium** beside the **coloured print of the promises** made to Blessed Margaret Mary Alacoque. He had been a school friend of her **father**. Whenever he showed the **photograph** to a visitor her **father** used to pass it with a casual word: He is in Melbourne now. (Eveline).*

Տեքստի տվյալ հատվածի թեման **տունը, օջախն** է, որը և սահմանված է դրա առաջին բառ-նախադասությամբ՝ *Home!*: Այսինքն՝ այս միկրոտեքստում արտացոլված է **տուն, օջախ** ֆրեյմը և դրանից բխող կարծրատիպը: Ակնհայտ է, որ որոշ լեզվական ճանաչողական կառույցներ անմիջապես հարում են այդ թեմային՝ ֆրեյմին՝ **room (սենյակ), objects (իրեր), dust (փոշի), wall (պատ), photograph (լուսանկար), father (հայր)**, և դրա հետ կապված կարծրատիպային գործողությունները՝ **փոշին սրբել (to dust)**, սակայն այստեղ կան նաև ֆրեյմի միջուկից որոշակիորեն հեռացած միավորներ, որոնք առաջին հայացքից ակնհայտ չեն, սակայն դրանք էլ կարող են մտնել **տուն, օջախ** ֆրեյմի մեջ: Դրանք են **harmonium (ֆիսհարմոնիա), coloured print of the promises (գունավոր տպագիր խոստումագիր)**: Առաջին հայացքից վերջիններս կապ չունեն տան, օջախի հետ, սակայն ֆրեյմի հեռավոր իմաստային բաղադրիչներ-

րում դրանք կարող են առկա լինել՝ որպես տան ոչ տիպական իրեր:

Հատկանշական է, որ միևնույն միկրոտեքստը, օրինակ՝ պարբերությունը կամ բազմաստորոգական նախադասությունը, կարող է ներկայակցվել երկու և ավելի ֆրեյմներով: Դիտարկենք մի պարբերություն Բորիս Ակունինի «Азazelь» վեպից.

Сначала из двери высунулся сафьяновый дорожный сапог, окованный серебряными гвоздиками, а потом на тротуар ловко прыгнул цветущий юный джентльмен с пышными усами, удивительно не шедшими к его свежей физиономии, в тирольской шляпе с перышком и широким альпийском плаще (Азazelь, с. 107).

Ակնհայտ է, որ այս պարբերության մեջ կա առնվազն երեք ֆրեյմ: Դրանք են՝ **հագուստ, հագուստի հարկանիշ և արտաքին տեսք**: Առաջին ֆրեյմը հիմնված է սեռատեսակային ներառման հարաբերության վրա, որտեղ հագուստը սեռ մատնանշող ընդհանուր իմաստն է՝ ֆրեյմի մակրոկանխենթադրույթը, իսկ *сапог, шляпа, плащ* բառային միավորները՝ դրա տեսակները: Սեռատեսակային այս ամբողջությունը միևնույն ժամանակ նաև ֆրեյմ է, որի իմաստը, կրկնվելով տարբեր բառերի մեջ, ներկայակցում է տեքստի տվյալ պարբերությունը: Դա իրագործվում է շնորհիվ ֆրեյմի, կարծրատիպի բովանդակությունը կազմող կանխենթադրույթների, որոնք ներմուծվում են խոսույթ, ներկայակցում այն և ստեղծում ամբողջական և կապակցված տեքստ մակերեսային մակարդակում:

Հստակ պատկերացնելով այդ միավորների հարացուցային հարաբերությունները՝ խոսող անհատը կանխատեսում է դրանց ընտրությունը իր հաղորդակցման համար՝ ելնելով նաև հասցեատիրոջ հաղորդակցական և ճանաչողական հնարավորությունների մասին իր ունեցած մոտավոր գիտելիքներից: Կառուցելով և մեկնելով հաղորդակցական կառույցները՝ հաղորդակիցները առաջնորդվում են լեզվական ճանաչողական կառույցների համակցության կանոններով, ինչպես *сапог, шляпа, плащ*:

Հաջորդ ֆրեյմը, որն առկա է այս պարբերության մեջ **հագուստի հարկանիշն** է՝ որպես իմաստային միջուկ: Ակնհայտ է, որ այս ֆրեյմը՝ նախորդի համեմատ, շատ ավելի ընդգրկուն է, քանի որ այստեղ հասցեագրողը կարող է ցանակացած հատկանիշ վերագրել հագուստին: Նա ստեղծում է հետևյալ բառիմաստային շղթան՝ *сафьяновый дорожный, окованный серебряными гвоздиками, тирольский, широкий альпийский*, որում առկա է հագուստի հատկանիշի իմաստը: Այդ իմաստը, կրկնվելով պարբերության տարբեր հատվածներում, ներկայակցում է այն: Այս պարբերության երրորդ՝ արտաքին տեսք ֆրեյմի շուրջը ձևավորված իմաստային շղթան ներկայացված է *цветущий юный; с пышными усами; свежей физиономии* բառային միավորներով: Այս ֆրեյմը նույնպես իր ընդգրկունությամբ՝ հնարավոր կանխենթադրույթներով և դրանց

զուգորդումներով, և կանխատեսելի զուգորդային կապերով, շատ լայն է, այնուամենայնիվ, այն կրում է ֆրեյմի մակրոկանխենթադրույթը և ներկապակցում տեքստը:

Հատկանշական է, որ տեքստում կամ դրա որևէ հատվածում կարող են միաժամանակ առկայացվել իրար հետ կապ չունեցով երկու և ավելի համազոր, անկախ ֆրեյմ, կարծրատիպ, որոնցից մեկը հանդես է գալիս իբրև խոսույթի մակրոկանխենթադրույթ, մյուս(ներ)ը հարակից են դրան: Նման դեպքերում գործ ունենք տարբեր ֆրեյմների հետ՝ իրենց գազաթներով, իմաստային միջուկով և բաղադրիչներով: Այս տեսանկյունից դիտարկենք հետևյալ օրինակը.

Всего записей было сорок пять. Самая ранняя датирована 1 июня, последние три появились при Ерасте Петровиче. Порядковые номера в письмах были указаны все разные; наименьший — N.47F (Бельгийское королевство, директор департамента, получено 15 июня), наибольший — N.2347F (Италия, драгунский лейтенант, получено 9 июня). Стран отправления насчиталось девять. Чаще всего попадались Англия и Франция. Россия только однажды (N.994F, действительный статский советник, получено 26 июня, на конверте петербургский штемпель от 7 июня. Оф, не запутаться бы с календарями: 7 июня — это по-европейскому будет 19-ое. Стало быть, за неделю дошло). Должности и чины в основном упоминались высокие — генералы, старшие офицеры, один адмирал, один сенатор, даже один португальский министр, но подалась и мелкая сошка вроде лейтенанта из Италии, судебного следователя из Франции или капитана пограничной стражи из Австро-Венгрии (Азазель, с. 125).

Տեքստի այս պարբերությունում կա առնվազն չորս ֆրեյմ, կարծրատիպ, որոնցից երեքը ակնհայտ բնույթ են կրում, չորրորդը՝ ոչ: Ասելով *ակնհայտ բնույթ են կրում* նկատի ունենք, որ դրանք տեքստի մեջ արտահայտված են որոշակի լեզվական ճանաչողական կառույցներով, մինչդեռ երրորդը ներակա է, լեզվական միջոցներով արտահայտված չէ: Այսպիսով, տեքստում առկա է **ամսաթիվ**, **երկիր** և **պաշտոն ու կոչում** արտակա ֆրեյմները, կաճրատիպերը, ընդ որում, վերջին երկուսը հիմնված են ներառման սեռատեսակային հարաբերության վրա: Առաջին ֆրեյմը, կարծրատիպը՝ **ամսաթիվ**, ներկայացված է հետևյալ բառային շարքով *датирована 1 июня; получено 15 июня; получено 9 июня; получено 26 июня; от 7 июня — это по-европейскому будет 19-ое; за неделю дошло; не запутаться бы с календарями*, որտեղ ամսաթիվ հասկացույթի հիմնատիպային իմաստը կրկնվում է դրանցից յուրաքանչյուրում: Առկա են նաև դրա հետ կապված որոշակի կարծրատիպային գործողություններ: Հաջորդ ֆրեյմը՝ **երկրներ**, հիմնված է սեռատեսակային ներառման հարաբերության վրա և ներկայացված է հետևյալ բառային շղթայով *Бельгийское королевство, Италия, Англия и Франция, Россия, Австро-*

Венгрия: Ֆրեյմի մակրոկանխենթադրույթը՝ երկիր, կրկնվում է նշված միավորներից յուրաքանչյուրում, քանի որ դրանք երկրների անվանումներ են: Երրորդ՝ **պաշտոն ու կոչում** արտակա ֆրեյմը արտահայտված է հետևյալ լեզվական ճանաչողական կառույցներով *директор, драгунский лейтенант, действительный статский советник, высокие должности и чины, генералы, старшие офицеры, адмирал, сенатор, министр, лейтенант, судебный следователь, капитан пограничной стражи:* Ինչպես և նախորդ դեպքում, այս ֆրեյմը ևս հիմնված է ներառման սեռատեսակային հարաբերության վրա: Ակնհայտ է, որ տեքստի այս հատվածում այս երեք համազոր և անկախ ֆրեյմները իրար հետ կապ չունեն, բայց և այնպես դրանք առկա են: Այդ դեպքում ինչպե՞ս է ներկապակցվում տեքստը, ինչպե՞ս է ապահովվում դրա ամբողջականությունը: Տեքստը ներկապակցվում է խոսույթի, ներքին խոսքի մակարդակում ներակա չորրորդ՝ **սպանություն** ֆրեյմի և դրանից բխող կարծրատիպի հիման վրա: Այս ֆրեյմի մակրոկանխենթադրույթը ոչ մի ձևական արտացոլում չունի տեքստի մեջ, չկա որևէ լեզվական ճանաչողական կառույց, որ դա կմարմնավորեր: Սակայն հեղինակը, ելնելով ստեղծագործության ընդհանուր գաղափարից և տեքստի այդ հատվածից հատկապես, չորրորդ ֆրեյմը թողել է ներակա: Այսինքն՝ ընթերցողը տեղյակ է որոշակի սպանության մասին, որի շուրջ ընթանում է որոշակի հետաքննություն: Հենց սպանության այդ հետաքննության շուրջ է ծավալվում նշյալ նամակագրության, ամսաթվերի և պաշտոնների «խաղը»: Այսինքն՝ իրականում **սպանություն** հիմնաֆրեյմը ներակա ֆրեյմն է, որի իմաստային զարգացումը հեղինակը տարել է երեք տարբեր ուղղությամբ և ներկայացրել երեք տարբեր ֆրեյմներով, կարծրատիպերով:

Ի դեպ՝ տեքստի ներկապակցման նման բարդ դեպքերը բավականին հաճախադեպ են: Այս հնարը հիմնված է հաղորդակիցների ԿՀ-ի վրա, երբ հաղորդակիցները արդեն ունեն ընդհանուր գիտելիքների՝ կանխենթադրույթների որոշակի պաշար և հասցեագրողը հիմնվում է խոսույթի որոշակի մակրոկանխենթադրույթի վրա՝ այն համարելով առանցքային տեքստի տվյալ հատվածի համար: Ունենալով այն որպես ընդհանուր գիտելիք՝ կանխենթադրույթ, նա էլ չի արտահայտում դա լեզվական միջոցներով, սակայն դրա շուրջը կառուցում է այլ տեղեկատվություն, որը ներակա մակրոկանխենթադրույթի նկատմամբ երկրորդային է:

Փաստորեն, ելնելով հաղորդակցության նպատակից՝ իմաստային համաձայնեցման օրենքը ստիպում է ընտրել և համակցել այնպիսի բառույթներ, որոնք ապահովում են անհրաժեշտ իմաստի ձևավորումը: Վերջինիս միջոցով էլ ապահովվում է տեքստի ամբողջականությունը և ավարտունությունը: Եթե տեքստը միաժամանակ ներկայացված է երկու և ավելի ֆրեյմներով, դրանք ներկայացնող լեզվական ճանաչողական կառույցները հանդես են գալիս որպես այդ մասերի յուրօինակ

ամրակներ: Ֆրեյմների, կարծրատիպերի հիերարխիկ կառուցվածքը կանխորոշում է, թե որտեղ պետք է ի հայտ գա ելակետային տարրը (որի հիման վրա պետք է կառուցվի խոսույթը)՝ խոսույթի մեջ, թե մոտակա համատեքստում, որը և կազմակերպում է տեքստի տվյալ հատվածի իմաստային կողմի կառուցումը ներառման սկզբունքով:

Եթե որևէ միկրոտեքստ կամ բազմաստորոգական միավոր ներկապակցվում է սեռատեսակային ներառման հարաբերությամբ, ապա, որպես կանոն, սեռ ցույց տվող բառային միավորը նախորդում է տեսակ ցույց տվող բառային միավորներին: Դիտարկենք Եղիշե Չարենցի «Ամբոխները խելագարված» պոեմից մի հատված.

*Իրիկուն էր, հրակարմիր մի իրիկուն:
Արևը, բորբ՝ մայր էր մտնում արևմուտքում:
Դաշտի վրա փռվել էր մուժ արյունամած՝
Թույն էր կարծես բորբ արևի սրտից քամած:
Արևը, թեժ մայր էր մտնում արևմուտքում—
Ու արյուն էր դաշտի վրա, թո՛ւյն էր թքում:
Հորիզոնում վառել էր մի կարմիր քուրա—
Ու արնավառ փայլ էր փռում դաշտի վրա:
Ու արտերը, ալեծածան, վառվել էին
Արեգակի կարմիր փայլով իրիկնային:—
Դաշտը, անծայր ու անսահման, լայնատարած՝
Հրակարմիր տարածվել էր նրանց առաջ:—
Ծով էր կարծես, որ սկիզբ ու սահման չունի—
Ծով էր կարծես՝ մշուշի մեջ իրիկունի (Ամբոխները
խելագարված, էջ 1):*

Ստեղծագործության տեքստի տվյալ հատվածի ամբողջականությունը և ներկապակցումը հեղինակը ապահովում է ներառման սեռատեսակային հարաբերության վրա հիմնված իմաստային դաշտով, որը ներառված է **կարմիր** ֆրեյմի մեջ: **Կարմիր** ֆրեյմի բառային շարքը ներկայացված է հետևյալ միավորներով **հրակարմիր, բորբ, արյունամած, թեժ, արյուն, կարմիր, արնավառ, հրակարմիր**, որտեղ բառային միավորներից առաջինը՝ **հրակարմիրը**, սահմանում է, որ ամբողջ բառային շարքը ներկայացված է լինելու վառ/ ալ կարմիր, կարմիրի հրե տարբերակների շուրջը: Բառային շարքի մյուս անդամները տեսակային են և ցույց են տալիս վառ կարմիրի տարբեր երանգները: Ի դեպ, մի քանիսը կարմիրի իմաստը փոխաբերությամբ են արտահայտում՝ **արյունամած, արյուն, թեժ**:

Բոլոր քննված օրինակներում տեքստի հատվածները կամ բազմաստորոգական նախադասության անդամները միակցվում են մեկ այլ անդամ(ներ)ի հետ իմաստային ընդհանրության հարաբերությամբ: Ընդհանուրի բացատրությունը մասնավորի միջոցով իրականացվում է

հաղորդակցման մեջ նոր միավորի ներմուծմամբ. «...ամբողջությամբ, դրա հետ կապված ամբողջ հասկացության բովանդակության հետ միասին» /Хазаров, 1987: 69/: Բազմապրոպոզիցիոնալ բովանդակության ներկայացման այսպիսի միջոցը հիմք է տալիս խոսելու բովանդակության արտահայտման այնպիսի կադապարի մասին, ինչպիսին է տեսակային ուժեղացումը. «Տեքստի արտահայտչական ուղղվածությունը դրսևորվում է նրանում, որ սեռ ցույց տվող բառային միավորին հաջորդում է տեսակ ցույց տվող բառային միավորը, և այդ դեպքում ընդհանուրը, վերացականը հստակեցվում է մասնավոր հասկացության միջոցով, ընդ որում՝ ուժգնանում է տեքստի գեղարվեստական-արտահայտչական ձևավորումը» /Ширин, 1987: 89/:

Որպես կանոն, տեքստի կապակցումը սեռատեսակային ներառման հարաբերության միջոցով իրագործվում է, երբ սեռ ցույց տվող լեզվական ճանաչողական կառույցը նախադաս է, սակայն շատ հազվադեպ հնարավոր են նաև դեպքեր, երբ հեղինակը նախ նշում է տեսակ անվանող միավորը, ապա սեռ: Այսպիսի կապակցման ձևը կոչվում է ետընթաց: Տեքստի կառուցման ժամանակ «ներառման հարաբերությունները... կարող են երկակի գործել. գնալ ավելի լայն իմաստից դեպի ավելի նեղը... և գնալ ավելի նեղ իմաստից ավելի լայնը» /Гак, 1979: 96/: Վերը քննված օրինակները հիմնված են առաջընթաց սեռատեսակային ներառման հարաբերության վրա: Դիտարկենք մեկ օրինակ հիմնված ետընթաց սեռատեսակային ներառման հարաբերության վրա.

*День получался длинный. Бодрое майское солнце, совсем не уставшее озарять златоглавый город, нехотя сползло к линии крыши, когда обедневший на два двугривенных Ераст Петрович сошел с извозчика у нарядного **особняка** с дорическими колоннами, лепным фасадом и мраморным крыльцом. Увидев, что седок в нерешительности остановился, извозчик сказал:*

*– Он самый и есть, генералов **дом**, не сомневайтесь. Не первый год по Москве ездим (Азазель, с. 33).*

Բերված օրինակում առկա սեռատեսակային ներառական հարաբերությունը ետընթաց է, քանի որ սկզբում նշվում է իմաստային դաշտի տեսակ ցույց տվող միավորը՝ **особняк**, ապա ինտեգրալ՝ սեռը (**дом**) անվանող բառային միավորը: Չնայած դրա ետադաս դիրքին՝ սեռ անվանող (**дом**) միավորը սահմանում է խոսույթի մակրոկանխենթադրույթը և դրանով իսկ կանխորոշում տվյալ հատվածի կառուցվածքը: Վերջինս ակնհայտ է նաև այն փաստից, որ նախքան սեռ անվանող առանցքային միավորը նշելը, հեղինակը արդեն մանրամասնում է դրա տեսակը (**особняк**) և արտաքին հարդարանքը (*с дорическими колоннами, лепным фасадом и мраморным крыльцом*): Այսինքն՝ ֆրեյմի գազաթի ետադաս դիրքը չի խանգարում տվյալ միկրոտեքստի ամբողջականության և

ներկապակցման ապահովմանը:

Այսպիսով, խոսելով տեքստի կապակցման և դրա ամբողջականության մասին ֆրեյմային իմաստաբանության տեսանկյունից, որը ենթադրում է տեքստի կամ դրա հատվածի բառային լեզունության հնարավոր կանխատեսելիություն, կարող ենք ասել հետևյալը. ֆրեյմը և դրանից բխող կարծրատիպը կանխորոշում են խոսույթի կառուցումը՝ նախ ելնելով դրա մակրոկանխենթադրույթից: Թեման առաջադրելուց հետո հասցեգրողը հնարավորություն ունի այդ խոսույթի հիման վրա ստեղծել տեքստի տարբեր մակերեսային կառույցներ՝ ելնելով իր ընտրած տեքստի կառուցման և կապակցման ռազմավարությունից: Այսինքն՝ ելնելով ֆրեյմի թեմայից՝ մակրոկանխենթադրույթից՝ հեղինակը տարբեր ձևերով ստեղծում է տեքստային կապակցված կուռ համակարգ: Նշենք, որ սա հնարավոր է միայն խոսող անհատի ԿՀ-ի գործադրմամբ և գործառմամբ, քանի որ ցանկացած տեղեկատվական միավոր, որ հեղինակը ներդնում է խոսույթ և ցանկացած հնար, որի միջոցով նա ապահովում է կառուցվող տեքստի ներկապակցումը, արտացոլված է նրա ԿՀ-ում՝ որպես մի կողմից՝ աշխարհի մասին ոչ լեզվական՝ ֆենոմենոլոգիական, իսկ մյուս կողմից՝ լեզվական ճանաչողական գիտելիք, որոնք միավորվելով ստեղծում են բովանդակային և լեզվական առումով ավարտուն և ինքնաբավ լեզվական միավոր՝ տեքստ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ի սկզբանե լեզվաբանական գրականության մեջ շրջանառվում էր *լեզվական անհայր* եզրույթը, որը ներմուծվել է գիտական բառապաշար Յու. Կարաուլովի /Караулов, 1987/ կողմից, հետագայում այն իր զարգացումն է գտել նաև Բ. Ջոնսթոունի /Johnstone, 1996/ աշխատություններում: Հատկանշական է, որ խոսող անհատ և լեզվական անհատ հասկացությունների տարանջատումը հառնում է դեռ Ֆ. դը Սոսյուրի լեզու, լեզվական ունակություն և դրանց ամբողջություն կազմող լեզվական գործունեություն եռանդամությանը: Առանձնացնում են լեզվախոսողության չորս բաղադրիչ՝ լեզու, լեզվական ունակություն, լեզվական գործունեություն և խոսք: Ֆ. դը Սոսյուրի /Cocciop, 1933/ այս քառանդամության բաղադրիչներից առաջինին և երրորդին, ըստ մեզ, համապատասխանում են *լեզվական անհայր* և *խոսող անհայր* հասկացությունները: Ընդ որում, դրանք կապակցվում են հարացուցային հարաբերություններով. եթե լեզվական անհատը անփոփոխակն է, ապա խոսող անհատը՝ տարբերակը:

2. Մարդու ճանաչողական, մտահայեցողական այն գործընթացը, որը սկսվում է նրա ծնվելու պահից և տևում մինչև մահ, և դրա արդյունքը, որով նրա գիտակցության մեջ արտացոլվում և ձևավորվում

է տարաբնույթ գիտելիքների և պատկերացումների մի ստվար զանգված, անվանել ենք *կանխենթադրույթային հենք*:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Barzilay R., Elhadad M. Using Lexical Chains for Text Summarization // *CL/EACL Workshop Intelligent Scalable Text Summarization*. Madrid, Spain, 1997.
2. Givon T. Prototypes: Between Plato and Wittgenstein // *Noun classes and categorization: Proceedings of a Symposium on categorization and noun classification*. Eugene, Oregon, October 1983. / Ed. by Craig C. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1986.
3. Johnstone B. The Linguistic Individual: Self-Expression in Language and Linguistics. Oxford: Oxford University Press, 1996.
4. Lakoff G. Classifiers as a Reflection of Mind // *Noun classes and categorization: Proceedings of a Symposium on categorization and noun classification*. Eugene, Oregon, October 1983. / Ed. by Craig C. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1986.
5. Morris, J., Hirst G. Lexical Cohesion Computed by Thesaural Relations as an Indicator of the Structure of a Text // *Computational Linguistics*, 17 (1). New York: MIT Press Cambridge, MA, USA, 1991.
6. Гак В. Г. Повторная номинация на уровне предложения // *Синтаксис текста*. М.: Наука, 1979.
7. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987.
8. Соссюр де Ф. Курс общей лингвистики. М.: Соцэкгпз, 1933.
9. Хазагеров Т. Г. К вопросу о классификации экспрессивных средств (изобразительные схемы) // *Проблемы экспрессивной стилистики*. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1987.
10. Ширина Л. С. Амплификация в системе экспрессивных средств // *Проблемы экспрессивной стилистики*. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1987.

Գրական աղբյուրներ

1. Թումանյան Հ. Գիրքորը: Առցանց աղբյուր. <http://armenianhouse.org/tumanyan/fiction-am/giqor.html>: [Վերջին ներբեռնումը՝ փետրվար 2017]:
2. Մաթևոսյան Հ. Մեսրոպ. Առցանց աղբյուր. <http://hrantmatevossian.org/hy/works/id/mesrop#tabcontent>: [Վերջին ներբեռնումը՝ փետրվար 2017]:
3. Րաֆֆի Սամվել: Առցանց աղբյուր. <https://vahagnakanch.files.wordpress.com/2011/04/raffi-samvel.pdf> [Վերջին ներբեռնումը՝ փետրվար 2017]:
4. Չարենց Ե. Ամբոխները խելագարված. Թիֆլիս, 1919:
5. Joyce J. Eveline // URL: <http://www.appohigh.org/ourpages/auto/> 2014/9/22/

47339516/eveline.pdf [Retrieved February 2017].

6. Hill S. Cockles Mussels // *Интерпретация текста*, В. А. Кухаренко. М.: Просвещение, 1978.
7. Акунин Б. Азазель. М.: Издательство «Захаров», 1998.

Г. ТОВМАСЯН – *Связность текста посредством пресуппозиционной базы на основе лексической инклюзивности.* – Текст есть продукт функционирования феноменологических и языковых когнитивных структур пресуппозиционной базы говорящей личности. Как правило, связность текста основывается на фреймовой, стереотипной семантике. Помимо всех языковых когнитивных структур, текст часто структурируется посредством лексической инклюзивности, которая фактически отражает предсказуемое, пресуппозиционное содержание фрейма, стереотипа в тексте.

Ключевые слова: пресуппозиционная база, говорящая личность, лексическая инклюзивность, связность текста, фрейм, стереотип, пресуппозиция

Н. TOVMASYAN – *Text Cohesion via the Presupposition Base Realised through Lexical Inclusion.* – The text is the outcome of the functioning of the phenomenological and linguistic cognitive structures of the speaking individual's presupposition base. Text cohesion, as a rule, heavily relies on frame, stereotype semantics. Among all linguistic cognitive structures in store very often the speaking individual gives preference to lexical inclusion when structuring a text which in fact reflects the predictable, presuppositional structure of the frame, stereotype.

Key words: presupposition base, speaking individual, lexical inclusion, text cohesion, frame, stereotype, presupposition